

УДК 343.54:343.85

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162040>

Л. С. Кучанська, канд. юрид. наук, завідувач криміналістичної лабораторії
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МОРАЛЬНІСТЬ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті аналізується співвідношення понять мораль та моральність у кримінально-правовому та кримінологічному розумінні. Аргументується, що моральність виступає як активна позиція особи по відношенні до норм моралі, коли особа співвідносить свою поведінку з цими нормами, а мораль виступає в даному випадку в якості умовного бар'єру, за яким будь-яка дія сприймається і особою, і суспільством як аморальна. Констатується взаємозв'язок між областю морального дефекту і об'єктом кримінально-правового посягання, коли злочинна моральність розглядається як форма асоціальної групової моралі.

Ключові слова: кримінальне право, кримінологія, мораль, моральність, категорія.

Постановка проблеми. Посягання на моральні норми є складовою будь-якого суспільно-небезпечного діяння, мораль як певний маркер доцільності закладається в норму права і визначає межі прийнятності поведінки суб'єкта. Однак, при цьому негативне сприйняття суб'єктом об'єктивної ситуації завжди має під собою негативне суб'єктивне ставлення, пов'язане зі складністю або неможливістю реалізації певної поведінки для особи. Як правило, вчиняючи умисний злочин, суб'єкт розглядає здійснення такого діяння, що заборонене кримінальним законом, як єдиний можливий варіант виходу з проблемної ситуації. Звісно, що кожна людина завжди керується певними мотивами і часто знаходиться в ситуаціях, які заважають їх реалізації, але ніяка ситуація однозначно не диктує суб'єкту необхідність вчинення злочину, бо вона завжди містить в собі можливість альтернативного варіанту поведінки.

Вирішальну роль тут відіграють такі дефекти моральної сфери, які не утримують суб'єкта від вибору кримінально-деструктивних способів подолання негативної ситуації. Не випадково класичні причини злочинності, як правило, пов'язуються з недоліками соціалізації особи (проблеми виховання і освіти, деструктивне оточення), оскільки останні відображають загальний низький рівень моральної культури особистості. І це вимагає розмежування суспільного та особистого у поведінці особи, з'ясування питання відмінності у тлумаченні понять моралі та моральності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У з'ясуванні співвідношення моралі та моральності велике значення мають роботи філософів-антропологів та правознавців Б. Г. Ананьєва, Н. М. Амосова, В. В. Завальнюка, С. А. Гудимова, А. А. Козловського, К. Н. Любутіна, С. І. Максимова, Б. В. Маркова, Ю. М. Оборотова, В. Т. Пуляєва, П. М. Рабіновича, В. В. Шаронова, Т. В. Холостова та ін. Загальна проблематика моральності як об'єкта кримінально-правової охорони досліджувалася в працях таких учених, як Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. О. Владіміров, П. І. Гришаєв, П. Ф. Грішанін, І. М. Даньшин, В. Т. Дзюба, С. Ф. Денисов, О. С. Капінус, І. Я. Козаченко, В. С. Комісаров, О. І. Коробєєв, О. В. Куделіч, В. В. Кузнецов, В. М. Куц, І. П. Лановенко, В. А. Ломако, Г. І. Піщенко, Ю. Є. Пудовочкін, П. П. Сердюк, М. І. Трофимов, А. П. Тузов, В. І. Тютюгін, А. Є. Шалагін, С. С. Яценко та ін. На жаль, відсутність у сучасній кримінальній доктрині України досліджень ефективності кримінально-правового впливу на злочини проти моральності, не дає можливості достатнього прорахування соціальних процесів, які впливають на суспільну мораль.

Метою статті є висвітлення на основі емпіричних даних кримінологічно значущих рис моральності як об'єкту кримінально-правової охорони, соціальних передумов криміналізації злочинів проти моральності, особливостей формування сучасної концепції протидії цьому соціально-правовому явищу.

Виклад основного матеріалу. Теорія кримінального права, кримінологія неоднозначно тлумачать моральність як об'єкт правової охорони. Так, професор О. М. Костенко вважає, що моральність в загальному розумінні – це термін, яким визначається явище діалектичного зв'язку права і моралі [1, с. 7]. Однак, мораль і моральність часто розглядаються як синоніми, і дослідники, що займаються даною проблемою, в більшості отожднюють це поняття. При цьому в мові не може бути двох різних слів, що відбивають одне явище. Сам факт їх збереження в мові свідчить про різний смисловий зміст.

Так, узагальнені визначення моральності (моралі) пропонуються в багатьох словниках та енциклопедичних виданнях як філософського, так і загального призначення. Але, як правило, ці визначення не мають принципових розбіжностей і визначають мораль (лат. *moralis* – моральний), отожднюючи її з моральністю, як особливу форму суспільної свідомості; сукупність принципів, правил, норм, що історично змінюються і регулюють поведінку людей один відносно одного і відносно суспільства або як систему норм, яка визначає обов'язки особистості по відношенню до суспільства та його суб'єктів [2, с. 543].

Тобто, моральність формується в особистості як результат сприйняття норм моралі в ході її виховання та інших форм соціалізації, в той час як мораль є суспільний інститут, який історично сформувався і зберігся в культурі. Існування соціальної моралі не передбачає її повного відображення в моральності особистості. «Принциповою відмінністю морального і моральнісного рівнів спілкування є те, що регуляція не просто за звичкою може бути привнесена у внутрішній план, але принципово здійснюється зсередини» [3, с. 92]. У цьому контексті моральність і мораль співвідносяться як «внутрішнє» і «зовнішнє» відповідно.

Незважаючи на свою нематеріальну духовну природу, моральність не є абстрактним поняттям і тим більше вигадкою. Люди не завжди помічають її детермінуючу дію через інертність психічних процесів. Разом з тим, саме моральність здійснює функцію внутрішньої саморегуляції індивідуума, визначає якість його внутрішнього діалогу і, як наслідок, характер поведінкових актів. Збірний зміст моральності може бути представлений протилежними моральними принципами, таких як колективізм–індивідуалізм, і їх різноманітне сполучення і ступінь засвоєння формують індивідуальну моральність конкретної людини [3, с. 92].

Щодо юридичної науки взагалі, то проблема дослідження моралі і моральності в питаннях їх співвідношення та визначення як юридичних категорій присутня, хоча зрозуміло, що спроби вирішення цього важливого кримінально-правового та кримінологічного протистояння мали місце, однак, спеціальних досліджень в цій галузі не проводилося, а саме дефініція «мораль» в наукових колах має, переважно, філософсько-правове забарвлення. Тому юридична наука, на сьогоднішній день, користується тим терміном, який, хоча не претендує на універсальність, є найбільш прийнятним для правового вжитку. А саме, Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року містить наступне визначення: «Суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, які склалися в суспільстві на основі традиційних культурних і духовних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість» [4].

І на жаль, визначення моральності як відмінної від моралі категорії, які даються в спеціальній літературі з кримінального права, насправді, дають визначення моральності, що є аналогічними до визначенню моралі: «Суспільна мораль – це погляди, уявлення і правила, що визначають поведінку, духовні та моральні якості, необхідні людині в суспільстві, та відповідні правила, що визначають умови нормального громадського життя людей» [5, с. 293]. Подібне визначення приводиться у багатьох підручниках та коментарях до КК України [6, с.327; 7, с. 254].

Знову ж, з орієнтацією на філософську парадигму, вітчизняний правник В. А. Бачинін пропонує власне розуміння як моралі, так і моральності: «Моральність – це система нормативних приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття, як життя, свобода і гідність кожної людини, незалежно від її приналежності до будь-якої із спільнот або положення в середині системи соціальної ієрархії», тоді як мораль визначається як «комплекс норм і цінностей, що дозволяють усвідомлювати себе передусім представником і виразником інтересів визначених соціальних спільнот – країн, націй, державних утворень, класів, станів, партій» [8, с. 281–282]. Як бачимо, для автора обидва поняття майже ідентичні за змістом (автор вказав, що моральність, подібно до моралі, носить нормативний характер), а різняться вони лише тим, що моральність носить всезагальний характер, а та чи інша мораль притаманна лише якимось чітко визначеним спільнотам. Тож і тут визначення моральності, як категорії, відмінної від моралі, відсутнє [9, с. 32]. Отже, не можна погодитись з такими визначеннями моральності, так само як і з отождивленням цієї категорії з мораллю. Видається необхідним довести доцільність захисту моральності, а не моралі, що впливає із родового об'єкта злочинів, передбачених Розділом XII Особливої частини КК України [10].

Можливо, для того, щоб відшукати формулу визначення відмінності між мораллю та моральністю, треба застосувати метод порівняння, запропонований вітчизняним дослідником А. В. Ландіною [9, с. 33], яка звертається за пошуком аналогії між такими близькими поняттями, як закон та законність: «закон – акт вищого органу державної влади, що володіє вищою юридичною силою по відношенню до актів інших державних органів та суспільних організацій та регулює найважливіші суспільні відносини» [11, с. 176], тоді як «законність – правовий режим життя суспільства, при якому діяльність всіх державних органів, установ, підприємств, організацій, посадових, юридичних осіб та громадян здійснюється у відповідності із вимогами закону» [11, с. 179]. Очевидно, що ці поняття є близькі за змістом, але їх не отождивляють: вони тісно взаємопов'язані і одне безпосередньо залежить від іншого. На думку А. В. Ландіної [9, с. 34] і наш погляд, в тому ж ракурсі потрібно розглядати і поняття моралі та моральності при визначенні моральності як кримінально-правового та кримінологічного об'єкту. І саме на підставі цих міркувань А. В. Ландіна пропонує наступне визначення моральності як порядку відносин між людьми в суспільстві, встановлений нормами моралі [9, с. 34]. Більш того, вона, на підтримання власної позиції, наводить позицію іноземних авторів, які вважають, що «мораль розуміється як сукупність норм; моральність – як ступінь їх виконання, тобто фактичний стан, рівень моралі в суспільстві» [9, с. 35].

Не заперечуючи в цілому проти цього визначення, далі у осмисленні кримінально-правового та кримінологічного розуміння терміну «моральність» пішов дослідник злочинів проти моральності Б. М. Одайник, який запропонував визначення моральності як це порядку поведінки, що склався у суспільстві на основі традиційних культурних і духовних цінностей і який мотивується моральними ідеалами, переконаннями і принципами. Вчений наполягає, що моральність саме порядок поведінки, тому що позиція особи по відношенню до норм моралі визначається як раз через її активну поведінку, яку вона у своїй свідомості співвідносить з цими нормами. Мораль виступає в даному випадку в якості умовного бар'єру, за яким будь-яка дія сприймається і особою, і суспільством як аморальна [12, с. 8]. Дійсно, можна навести більшість складів злочинів розділу XII КК України, де суб'єктом усвідомлюється, що його поведінка має публічний характер і протирічить моральним нормам, які склалися в суспільстві. Більш того, він розраховує або ж допускає, що його поведінка буде негативно оцінена оточуючими. Крім того, внутрішніми спонуканнями до будь-якої діяльності, певної поведінки виступають ідеали, переконання, принципи, які сформувалися у даної особи в процесі існування в соціумі. Вони можуть бути як моральними, так і аморальними, однак, коли йдеться про мораль і моральність, то мається на увазі саме суспільно-корисні мотиви, і поведінку, допустиму для нормального громадського життя. Тому, коли ми говоримо про аморальність, мова йде не просто про заперечення моральності, а про моральну позицію, але збочену. Саме

своя групова мораль, своя жорстка система цінностей характерна для злочинного світу. Свого часу дослідник організованої злочинності І. І. Клименко зазначав, що, члени злочинної групи не здатні відчувати моральних зобов'язань навіть один перед одним: «Кожен готовий в разі небезпеки кинутися в сторону, а при виді наживи – вчепитися співучаснику в горлянку» [13, с. 32]. «Моральне убозтво», яким часто страждають злочинці, зовсім не є констатація відсутності у них моральності, а є лише негативна оцінка її змісту з позиції прийнятих в суспільстві морально-етичних категорій. В цьому відношенні є підстави розглядати злочинну моральність як форму асоціальної групової моралі.

Висновки. Таким чином, дослідження співвідношення понять мораль та моральність у кримінально-правовому та кримінологічному розумінні дає можливість стверджувати, що моральність виступає як активна позиція особи по відношенні до норм моралі, коли вона через свою свідомість співвідносить свою поведінку з цими нормами, а мораль виступає в даному випадку в якості умовного бар'єру, за яким будь-яка дія сприймається і особою, і суспільством як аморальна, а наявність у особи моральних дефектів є умовою вибору нею асоціальних і кримінальних способів досягнення поставлених цілей. При цьому простежується взаємозв'язок між областю морального дефекту і об'єктом кримінально-правового посягання, коли злочинна моральність розглядається як форма асоціальної групової моралі.

Список літератури

1. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения). Київ : Наукова думка, 1986. 128 с.
2. Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. / під ред. Н.П. Бажана. Київ : АН УРСР, 1972. Т. 2. 856 с.
3. Тазин И. И. Роль нравственности в индивидуальном механизме преступного поведения. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2015. № 5 (158). С. 92–95.
4. Про захист суспільної моралі: Закон України 20 листопада 2003 р. № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 25.01.2019).
5. Кримінальне право України. Особлива частина / Бажанов М. І. ін. ; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком-Інтер, 2001. 496 с.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М. І. Бажанов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 2-е, перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
7. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Бабий А. П. та ін. ; за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Харків : Одіссей, 2009. 496 с.
8. Бачинин В. А. Философия права: Конспект лекцій. Харьков: Консум, 2002. 368 с.
9. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 227с.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.01.2019).
11. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / під ред. М. П. Бажана. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1979. Вид. 2-е. Т. 4. 562 с.
12. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Академія адвокатури України, 2010. 19 с.
13. Клименко И. И. Проблемы расследования и судебного следствия по делам о разбойных нападениях, совершенных организованными группами с проникновением в охраняемые помещения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Барнаул, 2001. 215 с.

Стаття надійшла 24.03.2019 р.

Л. С. Кучанская, канд. юрид. наук, зав. криминалистической лаборатории
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Экономико-правовой факультет
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВСТВЕННОСТЬ КАК УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Резюме

В статье анализируется соотношение понятий морали и нравственности в уголовно-правовом и криминологическом понимании. Аргументируется, что нравственность выступает как активная позиция личности по отношению к нормам морали, когда лицо соотносит свое поведение с этими нормами, а мораль выступает в данном случае в качестве условного барьера, за которым любое действие воспринимается и лицом, и обществом как аморальное. Констатируется взаимосвязь между областью морального дефекта и объектом уголовно-правового посягательства, когда преступная нравственность рассматривается как форма асоциальной групповой морали.

Ключевые слова: уголовное право, криминология, мораль, нравственность, категория.

L. S. Kuchanskaya, Candidate of Juridical Sciences, Head of Forensic Laboratory
Odessa I. I. Mechnikov National University
Economics and Law Faculty
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

MORALITY AS A CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINOLOGICAL CATEGORY

Summary

The article analyzes the correlation between the concepts of morality in the criminal-legal and criminological sense. It is argued that morality acts as an active position of a person in relation to moral norms, when a person correlates his behavior with these norms, and morality appears in this case as a conditional barrier, under which any action is perceived both by the individual and society as immoral. It is stated the relationship between the area of moral defect and the object of a criminal offense, when criminal morality is considered as a form of social group morality.

Key words: criminal law, criminology, morality, category.